

GABRIELA ADAM
VERONICA ANA VLASIN
(Cluj-Napoca)

STRUCTURI RESTRICTIVE ÎN DIALECTUL DACOROMÂN

Cercetarea noastră își propune inventarierea și analiza structurilor restrictive prezente la nivel dialectal, distribuția teritorială a acestora și evidențierea modalităților specifice prin care se realizează.

Studiile de gramatică menționează ca adverbe restrictive pe *doar* și pe *numai*, pentru contextele afirmative, iar pentru contextele negative, adverbul *decât* (GALR II, p. 116, 584 și urm, 591). Georgeta Ciompec (1985, p. 198), în studiul dedicat morfosintaxei adverbului românesc, extinde clasa (semi)adverbelor restrictive la următoarele lexeme: *fără*, *fără cât*, *fără numai*, *fără (de) cât numai*, *afară numai*, menționând că aceste adverbe presupun forma negativă a verbului precedent.

Având în vedere spectrul combinatoriu foarte larg al adverbelor de mai sus, Dumitru Nica (1988, p. 150) le numește *adverbe particulare*, prin cel de-al doilea termen al expresiei denominative reliefând capacitatea acestora de a apărea într-o distribuție mai largă și liberă față de adverbele propriu-zise (apar în distribuție cu un substantiv, pronume, verb, adverb).

Prin raportare la seria de adverbe menționată mai sus, în dacoromână posibilitățile de realizare a construcțiilor restrictive sunt mult mai variate, restricția fiind, de cele mai multe ori, dublu marcată.

Acest fenomen este o tendință mai veche în limbă, ce datează încă din secolul al XVI-lea. Pentru evidențierea restricției, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, se utilizează, ca echivalent al lui *numai*, și lexemul *singur*, ca adjectiv, folosit atât în context negativ (*De lucru drepteadză-se omul, nu de credință singură* – Codicele Voronețean), cât și în context afirmativ (*Apostolii nu de la oameni, nece pentru*

oameni, ce sânguri de la Hristos era aleși – Noul Testament, 1648). Valoarea adverbială a lexemului *singur* folosit în structurile restrictive se dezvoltă ulterior, probabil datorită apariției acestuia în vecinătatea/distribuția altor adverbe restrictive: *Prerogativele parlamentului prin nimic nu sînt țarmuite decît singur prin neputința firească* (FM, 1839), *Se pot vedea numai unele cu ochii slobozi, și altele singur cu ajutorul ocheanului* (Rus. I)¹.

Folosind ca sursă de bază trei chestiuni din ALR I² ([251] *Greierul vara numai cântă*, [291] *Au plecat toți ai casei, am rămas numai eu*, [342] *Nimenea pe lume nu mă poate ajuta, numai bunul Dumnezeu*), am urmărit principalele tipuri de structuri restrictive și dispunerea geografică a acestora în funcție de particularitățile morfologice ale termenilor utilizați pentru reliefaarea restricției.

Analizând răspunsurile pentru chestiunea [251], unde contextul urmărit este cel afirmativ, am identificat mai multe situații care ilustrează restricția, de la afirmarea implicită a acesteia – adverbul fiind complet absent, simpla precizare de tipul: *greierul cântă vara/vara cântă/cântă toată vara* pare a fi suficientă pentru informator (vezi h. 1, pct. 5, 12, 28, 35 etc.) (ori, după precizarea în sine, adaugă: *greierul toată vara cântă, altă nu mai face, nica, nicuța* – pct. 540), până la exprimarea redundantă, prin intermediul aglomerării de adverbe restrictive în context negativ: *nu face altceva decît numa cântă*, de ex., în pct. 49.

Structurile identificate sunt următoarele:

În context afirmativ:

numai cântă; face altceva decît cântă (pct. 839).

În context negativ:

nu face altceva/altăce/nimic, numa cântă;

nu face nimic/altceva, decît/cât cântă;

nu face (nimic), fără cântă;

nu face altceva, decît numa cântă;

nu face altceva, numai decît cântă (pct. 880);

¹ Vezi, pentru sursele exemplurilor, DLR.

² Pentru alte exemplificări am apelat și la culegeri de texte dialectale (vezi secțiunea SURSE de la finalul articolului).

nu face nimic, doar cântă (pct. 885);
cântă, altceva nu face (pct. 810) – restricție exprimată în
 absența adverbelor discutate.

Față de chest. [342] (vezi *infra*), distribuția teritorială a lui *numai* în construcțiile negative este diferită față de construcțiile afirmative. *Numai*, folosit în context negativ, formează arii în partea nord-vestul Moldovei, în sudul Crișanei, sudul Republicii Moldova, și, formând arii mai restrânse, este ocurent în restul teritoriului dacoromân (excepție face Maramureșul).

În dacoromână, în ceea ce privește raportul dintre *decât* și *numai*, plecând de la structura *nu... numai* (Nimenea pe lume **nu mă poate ajuta numai bunul D-zeu**, chest. [342]) se constată că în graiurile din Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania³ și jumătatea de nord a Moldovei se manifestă tendința utilizării lui *numai*, de cele mai multe ori folosit în context negativ. Partea de sud a teritoriului dacoromân (graiurile din Oltenia, Muntenia și sudul Moldovei) reflectă, cu precădere, utilizarea lui *decât*, atât în context negativ (cel adaptat normei literare a limbii române), cât și în context pozitiv⁴: *Ș-a rămas decât cu taică-su* (TDM I, p. 228). Mioara Avram (1977, p. 32) consideră că utilizarea lui *decât* în context pozitiv este o particularitate a graiurilor muntenești și se datorează întrebuirii acestui adverb în construcții exceptive, cum ar fi cea din exemplul: *Alfel nu erea/decât cînipă iera* (TDM II, p. 144).

Din răspunsurile informatorilor reiese că utilizarea contextului negativ oferă o gamă mult mai variată la nivelul răspunsurilor, aceasta fiind condiționată, probabil, de posibilitățile combinatorii mult mai extinse ale nominalului.

³ În studiul Georgetei Ciompec (1985, p. 259) se precizează că utilizarea lui *numai* în context negativ în graiurile din Transilvania este considerată a fi o particularitate mai veche de exprimare a restricției, cf. ex. *nu e aicea altă numai casa lui Domnezeu (Palia de la Orăștie* (1581–1582). Ediție îngrijită de Viorica Pamfil, București, Editura Academiei R.S.R., 1968, p. 95/23).

⁴ Trebuie să menționăm faptul că acest fenomen nu apare în mod explicit în răspunsurile la chestiunea [251] *Greierul vara numai cântă*, întrucât într-un singur punct (839) se înregistrează utilizarea lui *decât* în context afirmativ: *greierul vara face alceva decât cântă*; această situație se datorează și faptului că în multe puncte din sudul țării s-a răspuns generic: *greierul vara (tot) cântă* (vezi *supra*).

Analizând răspunsurile pentru chest. [342], se poate constata, cu ușurință, prezența a trei arii mari, în ceea ce privește repartiția structurilor restrictive în context negativ (vezi h. 2).

Astfel, structura *nimeni nu... numai...* este prezentă în cea mai mare parte a teritoriului investigat, cuprinzând Banatul, Crișana, Transilvania, Maramureșul, partea vestică a Moldovei, Carpații Meridionali, sudul Republicii Moldova și nordul Dobrogei;

nimeni nu... decât... apare în Oltenia, Muntenia, zona centrală a Dobrogei, sud-estul și centrul Moldovei;

nimeni nu... numai unul... formează o arie mare, cuprinzând partea central-estică a Republicii Moldova (pentru comentarii, vezi *infra*).

Pe lângă acestea, am identificat următoarele structuri restrictive:

cât + singur: *nimenea pe lume nu mă poate ajuta cât singur bunu D-zeu* (pct. 159);

decât + numa(i): *nu mă poate ajuta decât numa D-zeu* (pct. 56, 194, 402, 518, 582, 764 etc.);

decât + singur: *nu mă poate ajuta decât singur D-zeu*. Această structură se regăsește în câteva puncte din estul Olteniei (pct. 825, 850, 856, 870) și sud-estul Munteniei (pct. 746, 720, 980, 986, 990) (vezi h. 2). În context pozitiv structura apare în texte dialectale din Muntenia: *Eream decât singur cu-arma-n mână, atât aveam* (TDM I, p. 265), *Decât singur unu l-am scăpat* (TDM I, p. 11). În două puncte am identificat construcția **decât + singurul:** *nimeni pe lume nu poate ajuta decât singurul D-zeu* (pct. 887, 922), comparabilă cu **decât + unul**, datorită ideii de unicitate (vezi *infra*).

decât + numai + singur: *niminea nu mă poate ajuta decât numa singur D-zeu* (pct. 900);

fără + numai: *nu mă poate ajuta fără numa D-zeu* (pct. 9); de asemenea, în pct. 229, iar în textele dialectale: *Cije ‘colțunași’ nu făceau fără numa... numa aluat așa* (GRU, p. 17);

fără + numai + cât: *nime nu-mi ajută fără numa cât D-zeu* (pct. 660);

fără + numai + singur: *nu mă poate ajuta fără numa singur D-zeu* (pct. 164);

numai + decât: *nimenia în lume nu m-ajută numai decât D-zeu* (pct. 174); *nimeni nu stă-ntr-ajutor, numai decât D-zeu* (pct. 798);

numai + fără + decât: *nimeni pe lume nu mă poate ajuta numa fără-decât Dumnezeu* (pct. 454);

numa + însuși: *nu poate ajuta nime, numai însuși Ăl de Sus* (pct. 140);

numai + altul nime: *Numai Dumnezeu mă poate ajuta/m-ajută, altul nime* (pct. 138, 278, 445);

numa(i) + singur: *nu mă poate ajuta numa singur D-zeu* (pct. 61, 85, 109, 273, 516, 782);

decât + unul: *nimeni (pe lume) nu-mi poate/nu mă poate ajuta decât unul D-zeu* (pct. 424, 684, 710, 857);

decât + singurul: *nimeni pe lume nu poate ajuta decât singurul D-zeu* (pct. 887, 922).

Așa cum menționam mai sus, restricția este dublu sau chiar triplu marcată în mai multe puncte de anchetă.

Asocierea pleonastică a două lexeme specializate sintactico-semantice pentru realizarea restricției: *decât numai* sau *numai decât*⁵ este frecvent regăsită în graiuri, atât în construcții în care subiectului i se cere, în mod indirect, să folosească un context pozitiv (cf. chest. [251] *Greierul cântă numai vara*, pct. 49): *greurușul vara nu face alceva decât numai cântă*, pct. 186: *greele vara nu face alceva decât numa cântă*, pct. 522: *griăru nu face vara altăceva decât numa cântă*, pct. 532, 538: *greurușul vara nu face altă nica decât numa cântă* etc.), cât și în situațiile în care subiectului i se cere să răspundă folosind un context negativ (cf. [304] *Nimeni pe lume nu mă poate ajuta numai bunul Dumnezeu*).

Preferința pentru utilizarea lui *decât* în context negativ în graiuri din Muntenia și Moldova poate fi remarcată și în ceea ce privește asocierile tautologice, în aceste zone folosindu-se gruparea *decât numai*: *nu face altceva decât numa cântă, nimeni pe lume nu mă poate ajuta decât numa D-zeu* (vezi h. 1 și 2).

⁵ Mioara Avram (1977, p. 32) consideră că ordinea *decât numai* este specifică graiurilor muntenești, însă apare și în mai multe puncte din Moldova (vezi h. 2), iar ordinea *numai decât*, considerată a fi specifică graiurilor vestice, se regăsește doar într-un punct în sudul Transilvaniei și unul din nordul Olteniei.

Grupările formate din unul sau două adverbe restrictive (*decât numai, fără numai, numai decât*) și un adjectiv/pronume nehotărât (*singur, însuși, unul*) pot să apară în două variante semantice echivalente, din punctul de vedere al prezenței sau absenței celui de-al doilea/al treilea mijloc de intensificare a restricției: *nu mă poate ajuta numa singur/însuși/unul D-zeu* vs *nu mă poate ajuta numa D-zeu*.

Componenta semantică cantitativă a celor trei unități lexicale (*singur, însuși, unul*), ce poate fi rezumată la nota ‘unic’ din ansamblul trăsăturilor semice, contribuie la potențarea sensului restrictiv. În aceste contexte, ocurența adjectivului *singur*, a adjectivului de întărire sau a pronumelui nehotărât constituie un suport semantic, rolul acestora reducându-se la cel de accentuare a semnificației restrictive. Echivalența funcțională dintre adjectivul *singur* și pronumele/adjectivul de întărire este un fenomen vechi, ce nu apare doar în graiuri, pe care îl întâlnim în sintaxa textelor de limba română veche. Compară: *și deca lăasă gloatele, sui-se în codru însuș (= singur) a se ruga*, cu *însuș (= el) era aciea⁶, Iară singur (= însuși) au tras spre țara sa, pentru să-și mai înglotească oaste și să mai obosească pre leși* (Costin, *De neamul...*, p. 23). Această distribuție complementară a celor două lexeme l-a determinat pe Eustatievici Brașoveanul (la 1757) să încadreze lexemul *singur* în clasa pronumelor, alături de formele *eu, tu, sine* etc. (Frâncu 2009, p. 281).

Deși cele trei lexeme aparțin unor clase lexico-gramaticale diferite, ele se află în raport de substituție unul față de altul. Extinzând sfera substituției acestora, constatăm echivalența lor cu adverbul de mod *chiar*: *nu mă poate ajuta numai chiar D-zeu*. Această identitate semantico-sintactică (*chiar, însuși, singur, unul*) se datorează, în principal, comunității de sens a celor patru lexeme. Distincția de sens dintre adverbul *chiar* și adjectivul de întărire *însuși* este, în opinia noastră, imperceptibilă, ambele lexeme având rolul de a intensifica gradul de asertivitate. Valorile semantice de reliefare, întărire, de restricție/exceptie sunt, în multe cazuri, asociate în structura discursivă a informatorilor. Spre exemplu, când unui subiect i se cere să spună

⁶ *Tetravanghelul diaconului Coresi*, reimprimat după ediția primă din 1560–1561 de Arhiereul Dr. Gherasim Timuș Piteșteanu, cu o prefață de C-tin Erbiceanu, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1889, p. 33.

ce se întâmplă când toți ai casei pleacă și rămâne acasă numai el, se poate remarca faptul că răspunsurile nu se reduc la structura *numai eu*. Inventarul construcțiilor se dezvoltă în jurul pronumelui personal, formă accentuată, *eu*, în acest context putându-se identifica următoarele structuri (ALR I, chest. [291]): *numai io singur, numai io am rămas ca unul singur, am rămas eu singură, numai singur, fără eu* (o plecat tăț d-acasă, n-am rămas fără eu cu dânsul pct. 350). În Muntenia se păstrează structurile realizate atât prin prezența adverbului restrictiv *decât*: *Decât singur eu am rămas aicea* (TDM III, p. 954), cât și a adverbului restrictiv *numai*: *dacă cașul era prea mare, nu puteam numa io singur să-l ridic* (TDM II, p. 257), *s-a dus numa ea singură ș-a dat egzamen* (TDM II, p. 634), *vinindă, vinindă iel numa singur pă drum așa a zis* (TDM II, p. 664).

Gruparea *eu singur* nu actualizează întotdeauna sensul restrictiv, ci, în unele contexte, se rezumă doar la cel de întărire, de emfază: *El singur s-a mpușcat*⁷, *Dăp-aceea l-am săpat io singur, singur l-am săpat, șirele numa* (GRU, p. 23), pentru comparație: *Cela ce va fi talhar de drum, și de se va fi mărturisit el singur*⁸, *său de vor fi mărturisii niscare oameni bunî credincioși, său de l vor fi prins tâlhuind de fața, pre acesta să l spânzure într'acel loc unde va fi tâlhuit*⁹, *Cearcă la turnul cetății Sucevii dispre amiadzădzi, unde scrie sus că ieste tocmit de Irimie-vodă și la partea cetății vei afla numele lui Despot-vodă, care slove pe lângă buor le-am citit eu singur* (Costin, *De neamul...*, p. 215).

Din punctul de vedere al distribuției, adverbul *numai* cunoaște o gamă variată de realizări, putându-se combina cu:

⁷ *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Moldova și Bucovina. Texte dialectale*. Volumul al II-lea, Partea 1. Culese de Ion-Horea Bîrleanu și publicate de Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu, București, Editura Academiei Române, 2002, p. 102.

⁸ Acest context poate fi regăsit și în textele de după secolul al XVII-lea: *Bucură-te drept acéia, că tu singură ai prorocit* (Antim Ivireanu, *Didahiile*, I, II, Tipografia „Cărților bisericești”. Prefață și notițe biografice de P. S. S. Episcopul Melhisedec, 1888–1889, p. 143) sau, în texte contemporane: *N-o să ne înțelegem împreună dacă vorbesc numai eu singur* (Marin Preda, *Delirul*, Jurnalul Național, București, 2009, p. 222).

⁹ *Carte romănescă de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte giudețe* (1646), Editor Gheorghe A. Sion, Botoșani, 1875.

a. substantiv: *Nimea-n lume nu mă auzi/numa Maica Precista din cer* (ALRT II, p. 276), *acolo numa neamurile se cheamă* (GRU, p. 27), *numa popa și notarășu din sat... numa îi cumpărau* (GRU, p. 51), *Io n-am vinit la tine dă slujnică, numa dă femeie* (GRU, p. 70), *La noi numa țiganii s-ocupă cu făcutu di cărămidă* (Teaha 1961, p. 169), *Femeia sau muierea care-i harnică și-i bună de lucru apu acea n-așteaptă să meargă numa la târg și să dea bani pe ver-dețuri* (ibidem);

b. adjectiv: *La noi nu umblă muierele numa desculțe, pe timpu verii.* (Teaha 1961, p. 184);

c. numeral cu valoare adverbială: *Se numără tăt tri fire, da numa de zece ori la o jirebiuță, nu de doauăzeci ca la rășchitor* (Teaha 1961, p. 193);

d. verbe predicative: *Apăi numa stîng numănarea, apăi șed și mănîncă* (ALRT II, p. 11), *Nu lucrăi nimica astăzi numa umblai din sus-un jos, din coacea-ncolo, ca guda.* (Teaha 1961, p. 184);

e. adverbe sau locuțiuni adverbiale: *num-asara-m fost în sat la nevastă cu bărbat* (ALRT II, p. 131), *n-are crengi numa sus-sus* (GRU, p. 42).

Întrebuințarea adverbilor în funcție de contextul pozitiv sau negativ al construcțiilor în care apar – adverbului restrictiv *numai* corespunzându-i, în construcții negative, *decât* –, nu se regăsește decât parțial în graiurile dacoromânei.

Analizând materialul oferit de ALR I, precum și de textele dialectale, conchidem că distribuția celor două adverbe trece dincolo de utilizările acceptate de lucrările normative. Folosirea lui *numai* în context negativ este prezentă într-o mare parte a teritoriului dacoromân, iar *decât* poate trece în context afirmativ, deși, ca ocurențe și ca distribuție teritorială, fenomenul este mult mai restrâns în materialul analizat.

În ceea ce privește distribuția construcțiilor cu *numai* și *decât* (folosite în ambele contexte), constatăm că ele se combină cu alte elemente menite să exprime ideea de restricție (*altul, cât, doar, fără, însuși, singur, unul*) sau se asociază pleonastic în aceeași construcție (*decât numai/numai decât*).

Ocurența lui *numai* ‘decât’ în structuri negative, utilizarea lui *decât* în context pozitiv și asocierile de doi sau mai mulți termeni cu rol de reliefare a restricției – unele dintre ele fiind reflexe actuale ale situațiilor mai vechi de limbă – se constituie, pentru dacoromână, ca o particularitate sintactică regională.

SURSE

- Material lingvistic adunat de Sever Pop pentru *Atlasul lingvistic român I* (= ALR I). ALRT II = Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român*, Partea a II-a, *Texte dialectale* culese de.... Supplement la *Atlasul lingvistic român II* (ALRT II), Sibiu–Leipzig, 1943.
- Costin, *De neamul...* = Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei. De neamul moldovenilor*, Editura Minerva, București, 1979.
- GRU = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuuri românești din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, Editura Academiei Române, București, 2005.
- TDM = *Texte dialectale Muntenia*, I, de B. Cazacu, Galina Ghiculete, Editura Academiei R.S.R., București, 1973; *Texte dialectale Muntenia*, II. Publicate sub redacția lui B. Cazacu, de Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană și Magdalena Vulpe, Editura Academiei R.S.R., București, 1975; *Texte dialectale Muntenia*, III, de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pana, Marilena Tiugan, Magdalena Vulpe, Editura Academiei R.S.R., București, 1976.

BIBLIOGRAFIE

- Avram 1977 = *Particularități sintactice regionale în dacoromână*, în SCL, XXVIII, 1977, nr. 1, p. 29–35.
- Ciompec 1985 = Georgeta Ciompec, *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie și diacronie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.
- DA, DLR = 2010, *Dicționarul limbii române*. Ediție anastatică după *Dicționarul limbii române* (DA) și *Dicționarul limbii române* (DLR), București, Editura Academiei Române, 2010.
- GALR = *Gramatica limbii române*, vol. I. *Cuvântul*, vol. II. *Enunțul*, București, Editura Academiei Române, 2005.
- Frâncu 2009 = *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Iași, 2009.
- Nica 1988 = D. Nica, *Teoria părților de vorbire. Aplicații la adverb*, Editura Junimea, Iași, Casa Editorială Demiurg, 1988.
- Teaha 1961 = Teofil Teaha, *Graiul din valea Crișului Negru*, Editura Academiei, București, 1961.

RESTRICTIVE STRUCTURES IN THE DACO-ROMANIAN DIALECT OF THE ROMANIAN LANGUAGE

(Abstract)

The study analyzes the restrictive structures in the Romanian language spoken at the North of the Danube river, as reflected in the material offered by ALR I and dialectal text collections.

The two main restrictive adverbs, *numai* (in affirmative context) and *doar* (in negative context) ‘(the) only’, ‘just’, mentioned by important grammar studies in Romanian, go beyond their use as stated by standard Daco-Romanian and, combining with other elements (adverbs, adjectives, pronouns) or with each other, lead to new ways of expressing restriction.

CUVINTE-CHEIE: *adverbe restrictive, doar, numai, context afirmativ/negativ, construcții restrictive.*

KEYWORDS: *restrictive adverbs, doar, numai, affirmative/negative context, restrictive construction.*

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
400165 Cluj-Napoca, Str. E. Racoviță, 21
gabrieladomide@yahoo.com
veronica_vlasin@yahoo.com*